

գեղեցիկ վկայութիւններ կը բովանդակեն Պետրոսի և Հռովմայ եկեղեցւոյ գլխաւորութեան վրայ, որով հարկ է Չ գարու երկասիրութիւն համարել զանոնք: Հետեաւար գրեթէ Եղիշեայ ժամանակակից կրնան ենթադրուիլ, և կարելի է ևս հետեւեալ ապացուցական կերպով անոնց հեղինակութիւնը զօրացնել: Վասն զի Յովհաննու մանդակունւոյ ճառքն ևս, որոց վաւերականութիւնն նմանապէս երկրայական է, մեծ յարգ ունին, թէ և շատ հին ժամանակի գրուածք գուցէ չհամարուին: Մատենադարաց, ինչպէս Եղբւկայ բազրեանդայ եպիսկոպոսին, Յովհաննու մանդակունւոյ իրրե կաթողիկոսի՝ ունեցած դիրքն հայկական եկեղեցւոյ մէջ, անոնց հեղինակութեան և վկայութեան արժէքը կը բարձրացընեն:

Շարաշարեղի

ՀԱՅԱՍՏԱՆ

Ա

Սուտ-Սերէոսի (Սեր. ապ. Պատկ. էջ 4) պատմութեան սկիզբը՝ այսպիսի հաստատմը կայ. « Եւ եղև ոչ ի կամայական պիտոյից... » և ցուցից համառատաբար զարդեաց ժամաւ և նակացս զաղեծեցս վերաբերութեան զանս և զատորս: Եկեղ. քաղաւորացն յիշատակեալ չով »:

Այս հաստատմը կը կրկնուի միևնոյն ձևով աւ միևնոյն էջը երկրորդ տեղամ. « Իրոշմեալ ի վերայ յիմի զանս և զատորս Եկեղ. քաղաւորացն Հայոց և Պարթեաց »:

Որոշը եւս այս հինգ թաղաւորները, այս մասին հեղինակն աւելի բան մը չի յայտնէր. ոչ ալ ամբողջ Ա. և Բ. գլխութեան մէջ ուրիշ որ է իջէ հետք մը կայ այսպիսի հինգ թաղաւորներու մասին: Իրաւ է թէ յէջ 9 կը յիշուին Արշակ ՄԵԾ և անոր չորս որդիները, բայց ոսոնը այն հինգ թաղաւորներուն հետ յարաբերութիւն չունին: Պատկանեալն ևս այս մասին ծածոթութիւն մը չէ տուած: Թայտնապէս հաստատմն այսպիսիներէ կրած է. բնագիրը պիտի լինէր Եկեղ. քաղաւորացն,

և երկրորդ գրիչ մը Եկեղ. օրինակած է տեսլելով. ինչ որ կը տեսնենք երբ համեմատենք նոյն հաստատմին երրորդ կրկնութիւնը՝ զարձեալ ի նոյն էջ. « Գրեցի ի վերայ արձանիս այսորիկ... զամս առաջին քաղաւորացն Հայոց »: Ուր՝ առաջինս = Եկեղ.

Բ

Առձեռն բառարան կը նշանակէ հայ. հոռ բառ մը, « վերքի հոսած արիւն, շարաւ, թարախ » նշանակութեամբ: Չենք գիտեր թէ որ գրեւն է այս բառը: Կրնայ երկու կերպով մեկնուիլ.

Ա. Կրնայ զայ նիս. քմ արմատէն. հմմտ. Սանս. Պոնչ, Պոնչի « հոտիլ, նեխիլ, փրտիլ ». Պոնչս « հոտ, շարաւ, թարախ ». Պոնչսանս նոյն նշ. Պոնչի « Շարաւ, հոտ » (Ա. Վեդ). Պոնչս « նեխահոտ, հոտած ». Պոնչիկս նոյն նշ.: Չանդ. Պոնչ « հոտիլ, նեխիլ, փրտիլ ». հմմտ. Վեդ. Չ. 28. Յեզիձա աւետի ևսանս ֆրիքիքիտիձա պոնչիտիձա « եթէ այդ դիակը փտտի, նեխի ». պոնչիտի « նեխում, փտում ». Վեդ. Բ. 3. պոնչիտի ահիտիտի « (դէմ դնել շարաւքի) նեխումի (փտումի), աղտեղութեան »: Բուն. քոն քոն քոն շարաւ, թարախ. Հիպպ. (Դ. դար. Ն. Բ.) քոնս նոյն նշ. քոնս թարախտիլ. Արիստ. շնչ. 20,3 ևսյուն. քոն-քոն փտեցնել. Հոմ. իլ. 4,174. 14, 395. Ոգ. 1,164 ևն. քոնս փտիլ, քոնս նեխութիւն, կու գան պարզական քոն և անած քոն արմատէն: Լատ. pūs թարախ. Ուր. puscinus թարախալից. (Nævius Գ. Դար Ն. Բ.) pūrentē թարախտ. շարաւալից. pūto, ere հոտիլ, թարախտիլ. Եկիլ. Ուր. pūter թարախ, հոտ. Ուրիշ. ևսյուն. Գոթ. ful-s, Գերմ. faulen, Fäulniss նեխիլ, փտում. Լիթ. pū-v-ū փտիլ. pū-lei հոտ, թարախ:

Բ. Եթէ սակայն բառը յետին է, կրնայ զայ նաև ուղղակի պարս. քոն հոտ « թարախ, հոտ » բառէն. հմմտ. این جراح است یعنی آب در اندام و نش افشاند است կապած է, այսինքն մէջը ջուր հոտաւքուած. Vullers Lex, Pers.-Lat.:

Գ

Յայտնի է թէ հին հայերենի մէջ ձայնական ոչ ոք ոչ խումբերը սերտ յարաբերութիւն մ'ունին իրարու հետ. բառ մը որ այսպէս կը վերջանայ՝ կարող է զրուիլ թէ միով է թէ միւսով. բոլոր. նշոյն է նշոյնի ու բոյն է բոյնի :

Չայնախօս Պրօֆ. Պր. P. Passyի հետ քննելով հայերենի այս ձայնական փոփոխութիւնը՝ օրու մասին մեկնութիւն մը չէ տրուած դեռ կարծած, ահաւասիկ ինչ եղբայր կացութեան սր հասանք :

Յայտնի է թէ Հայն ունէր երկու լեզուական տառ՝ չ և հ. առաջինը կ'արտասանուէր բերնին աղմկի կողմը՝ ինչպէս այսօրուան լոյս, չոս և այլն բառերուն մէջ. իսկ երկրորդը կը հնչուէր աւելի ետեւ՝ դէպ ի կոկորդը. հմմտ. ռուսական կամ յունական լը : Պարզ է թէ այս երկրորդ լը եթէ փոքրիկ շարժում մը, փոքրիկ տեղափոխութիւն մըն ալ կրէր, պիտի իյնար կոկորդի սահմանին մէջ՝ որով պիտի վերածուէր կոկորդականի : Այս շարժումը պատահած է հայերենի մէջ, այնպէս որ բոլոր այդ երկրորդ չ գրերուն դէմ այսօր կը գտնենք կոկորդական զր :

Այս գիտնալ վերջ՝ տեսնենք թէ դժուարութիւն մը կայ ոչ և ոչ ձևերուն արտասանութեան մէջ՝ որ պատճառած ըլլայ մէկուն կամ միւսին փոփոխութիւնը : Չայնախօսութիւնը այսպիսի դժուարութիւն մը չի տեսներ այդ երկու խումբերուն մէջ. ոչ ալ հայերէնը նեղուած կ'երևայ անոնցմէ, որովհետեւ անխորհր երկու ձևերէն ալ առատօրէն ունի. հմմտ. կոյ, փոյ, գոյ, ձոյ — բոյլ, խոյլ, լոյլ, սոյլ, ձոյլ, և այլն : Ուրեմն փոփոխութեան պատճառը պէտք է փնտռել չէ՞ թէ այդ երկու ձևերուն, այլ անոնցմէ տարբեր ձևի մը մէջ՝ որ իր դժուարութեանը պատճառով ինկած և ծագում տուած է մեր ներկայ երկու ձևերուն :

Արդ, հնագոյն այդ ձևը կամ ոչ էր և կամ ոչ :

Միակայն ո՛չ ալ այս ոչ ձևը կրնար նեղել հայերէնը՝ քանի որ ունինք զոյ (զօլորշի),

զօլ (շինել), — մնլ (գինեմնլ և այլն), թէ և ոչ միւսներուն չափ առատ : Հետեւաբար կը մնայ մեզի ոչի ձևը :

Ինչպէս պիտի հնչուէր այդ խումբը. — բերանը օ արտասանելու համար իր յատուկ ձևն առնելէ վերջ՝ լեզուն պիտի առաջ մը զուէր արտասանելու համար յ տառն, և իսկոյն ես պիտի քաշուէր՝ մինչև խորը՝ արտասանելու համար կոկորդական կը : Այս անշուշտ երկար աշխատութիւն մըն էր լեզուին համար ձայնախօսօրէն. դիւրագոյն միջոցն էր ուրեմն կամ առաջ չմղել լեզուն, և կամ՝ եթէ տառջ մղուեցաւ՝ ես չբաշել : Առաջին միջոցը կուտայ ոչ և երկրորդը՝ ոյ :

Այս բնական միջոցը զորածած է հայերէնն ալ և հնագոյն ոչի ձևը վերածած է մեր ծանօթ խումբերուն. որով մեր հին լեզուին մէջ ջընջուած է ոչի (= սնլ) և հետեւաբար այսօր ալ ոյ (== ujbh) :

Դ

Որոնք որ զբաղած են հայ և իրանեան բառերու համեմատութեամբ՝ պիտի յայտնեն թէ նպաստ բառը՝ իրանեան փոխառութեան մը երևոյթն ունի. սակայն յայտնի չէ իրանեան այն բառը որ ծագում տուած է մեր լինին : Կը կարծեմ գտած ըլլալ զայն զանգիկ և հին պարսիկ լեզուներուն մէջ : Զանգիկն ունի Ուպաստա ձևը « օգնութիւն, նպաստ, օգուտ » որմէ ուպաստաբարա = նպաստամատոյց, օգտակար, նպաստաբեր. (աւելի գէշ մաքում), դարեդոտօպաստա = բազմապաշտպան, բազմանպաստ. հմմտ. յօ քաղաշնա ուպաստաձա « նա բազուկ և օգնութիւն » (Յշտ. ԺԳ. 99). նոշրմէ մէ բարա ուպաստամ « Նպաստ բեր ինձ, օգնէ ինձ » (Յշտ. Ե. 64). յարա մէ բարդն ուպաստամ « ինչպէս որ ինձ բերեն նպաստ » (Յշտ. ԺԳ. 1). Նոյնպէս Յշտ. ԺԳ. 36. ԺԵ. 8. Յս. Թ. 101 և այլն :

Նոյնը կայ հին պարսկերենի մէջ Ուպաստա ձևով = օգնութիւն, նպաստ, հմմտ. Արամազդամայն ուպաստամ արարա = Արամազդ ինձ նպաստ բերաւ » (Behst. Ա.

25) . միենոյն նախադասութիւն կրկնուած (Քն. Ա. 55, 87, 94. Բ. 24, 34, 40, 54, 60 և այլն) :

Սանկթիտն ունի նոյն բառը Յապարս ևնով՝ բայց տարբեր իմաստով = ծունկ, սրբ. բան, մակերևոյթ, և այլն :

Բոլոր այս բառերը կու գան Սաս = կե. նալ, կալ արմատէն կազմուած Ուպա մաս. նիկով. (Տես. J. Darmesteter. Et. Iran. I. Paris. 1883. էջ 304). հմմտ. Գերմ. Bei-stand = օգնութիւն, նպաստ, պաշտ. պանութիւն :

Մեր բառը՝ որ յայնապէս կապ ունի տանց հետ, կ'ենթադրէ *չի-Ուպա-ստա-մի ևն մը՝ կազմուած նի բայական մասնիկով :

Հրաշնայ Յ. Անասեան

Փետր. 10, Պ-բ-

ԻՆՁ ԱՌՆՁՈՒԹԻՒՆ ԿԱՅ

ՀԻՆ ՀԱՅԱՋԳԻ ՊԱՆՂԻԿԻԱՆՑ

ԵՒ ԱՅԺՄՈՒ ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԲՈՒԼՂԱՐԱՑ ՄԵՋ

ԼՈՎԱՆՈՑ մէջ կազմուած Սրեքեյան ընկերութեան ձեռքով լոյս տեսնող Հանդէս կրօնից. (Revue des religions) կոչուած ուսումնասիրութիւն՝ տարւոյս (1897ի) առաջին համարին մէջ շահագրգիռ յօդուած մի կայ, « Հին Պաղիկեանք եւ արդի կաթողիկէ Բուլղարք փիլիպպոլոպոլս » մերնազրով. յօդուածագիրն է Dr. E. Tachella, Սոփիա քաղաքին ազգային թանգարանի հին դրա. մներու տեսուչն :

Թէ երբ, որո՞ւ ձեռքով, եւ ի՞նչ միջոցներով սկսաւ եւ տարածուեցաւ Պաղիկեանց աղանդն, ի՞նչ աւերածներ եւ փառսներ՝ թէ՛

հոգեկան եւ թէ՛ նիւթական՝ զորոնց ամբողջ դարերու շրջանի մէջ մերձակայ ազգաց եւ աշխարհաց, ի՞նչ աղիւսարքեր պատերազմներ բրաւ եւ մինչեւ անգամ մօտալուս վտանգ սպառնացաւ բիւզանդական կայսերութեան, իրեն օգնական եւ նեցուկ ունենալով արաբական իշխանութիւնը. եւ փոխադարձաբար, ի՞նչ հաշածանքներ եւ հարուածներ կրեց բիւզանդական զէնքերէ, որոց ազդեցութեամբ մերթմարեցաւ եւ մերթ գարձեալ արծարծելով գուրս ժայլքեց իւր ապականիչ թոյնը՝ խոսքամանք հրաքին մի նման, եւ թէ ի՞նչ վարդապետութիւններ եւ արարողութիւններ կը բովանդակէր այլ աղանդն. այս բոլորն արդէն ծանօթ են գիտնող, որոց վերայ կը խօսի համառօտիւ ներկայ յօդուածս. սակայն կը զանուին մէջը ինչ ինչ կէտեր, որ գուցէ ոմանց համար նորք են, եւ այս կէտերուն է որ կ'ուզենք դարձուցել ի մասնաւորի մեր ընթերցողաց ուշադրութիւնը : Պաղիկեանց զէմ ի զորոք դրուած հաշածանաց մէջ՝ մեծ դեր խաղանք է հայագրի Յովհաննէս Ա Չմիկիի բիւզանդացի կայսրն : Սա երբ տաւ կաւին զօրաւոր էր, Աստուածատուր (Թէոփորոս) անուամբ հայ ճգնաւոր մի գուշակեր էր իրեն՝ թէ ժամանակաւ կայսր պիտի լինէր. եւ երբ յիրաւի կատարուեցաւ զուշակութիւնն եւ կայսր եղաւ (յամին 969 զեկա. 11 ին), — սպաննելով իւր համագրի Նիկեփօր փոկաւոր, — ուզելով վարձատրել ճգնաւոր, Անտիոք քաղաքին պատրիարք դրաւ, Աստուածատուր պատրիարքն եւս ուզելով ազատել իւր հայրենիքը Պաղիկեան կոչուած աղանդաւորաց ձեռքէն, խնդրեց կայսերէն որ հալածէ զանոնք յարեմուտս եւ անմարդի տեղեաց մէջ բնակեցընէ. որոնք բռնի ստիպուելով ելին այն կողմերէն՝ գնացին եւ փիլիպպոլոպոլիս քաղաքին մէջ հաստատուեցան : Սոյն Պաղիկեան աղանդաւորք բոլորն այլ հայագրի էին եւ Հայաստանէն գնացին, ինչպէս կ'ը վկայեն բիւզանդացի պատմիչք : Չմիկիան մէկ դար յառաջ եւ աւելի, յամս 853-856, Արքշիւ Միքայէլ Գ կայ-

1. Les anciens Pauliciens et les modernes Bulgares catholiques de la Philippopolitane.

1. Հմմտ. Cedrenus, Hist. compend. p. 665 C.